

Ключевые слова: обычное право, наемный труд, социализация, ребенок, агент социализации, семья, пастух.

This study reveals the significance of customary law institute of hiring laborers for socialization of children and youth in Ukrainian traditional culture. The author analyzes its influence on the formation of work skills, gender roles and realization of life scenario in Ukrainian rural society of the 2nd half of the 19th – early 20th Centuries.

Keywords: customary law, wage labor, socialization, child, agent of socialization, family, pastoralist.

УДК 37.035.6

Н.В. ФРАДКІНА, канд. філос. наук, доц., НТУ «ХП»

КУЛЬТУРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ НЕДІЛЬНОЇ ШКОЛИ Х.Д. АЛЧЕВСЬКОЇ

Досліджується історія виникнення та аналізуються методи та форми роботи Харківської приватної жіночої недільної школи Х.Д. Алчевської. Розкривається внесок учителів цієї недільної школи у досвід духовно-морального виховання особистості. Бібліогр.: 4 назв.

Ключові слова: духовне виховання, недільна школа, просвітництво, інтелігенція.

Вступ. Останнім часом актуалізувалася проблема духовно-морального виховання людей різного віку. Конструктивне рішення поставленої проблеми, по-перше, припускає сходження до витоків вітчизняних ідей у педагогічній науці та всебічне осмислення досвіду духовно-морального виховання. Загальновідомо, що увага до цієї проблеми надзвичайно посилилась в другій половині ХІХ століття в період «культурного вітчизняного ренесансу» з боку прогресивних діячів: педагогів, філософів, психологів, літераторів.

Мета статті. Довести що саме в другій половині ХІХ – початку ХХ століття працями та ідеями видатних мислителів сформувався той ідеал високо духовної і широко освіченої особистості, до якого слід було прагнути, спираючись на систему загальнолюдських пріоритетів. У другій половині ХІХ століття виникає і розвивається система недільних шкіл, яка, як відзначає ряд дослідників, дозволила ґрунтовно підійти до проблеми духовно-морального формування людини. У цих школах формувалося розуміння цінності освітньо-виховного процесу, усвідомлювалася його значимість для розкриття духовного і морального потенціалу окремої особистості. Одним з таких осередків духовного виховання стає школа Х.Д. Алчевської.

Результати досліджень. Видатний історик Слобожанщини Д.П. Міллер, професор Харківського університету, у статті присвяченій

© Н.В. Фрадкіна, 2013

п'ятдесятирічному ювілею педагогічної діяльності Х.Д. Алчевської, згадуючи її перші кроки на цьому полі у жіночій недільній школі, дав блискучу характеристику мотивів, якими керувалася передова інтелігенція та її прагнень, яка знаходила повне взаєморозуміння у аудиторіях та класах, переповнених дорослими учнями. «Піднесення духу, – писав він, – палке бажання просвітити народ та підняти його до власного рівня розвитку та розуміння навколишнього життя були такі великі, що ця натхненна школа творила чудеса. Вона не тільки дуже швидко навчала тямущій грамоті за звуковим методом, – вона вабила до себе з чаруючою силою, і величезні класи її були переповнені бажаними світла» [1, с. 10].

Незважаючи на заборону недільних шкіл, Христина Данилівна Алчевська відкрила приватну жіночу школу в себе вдома, і ця школа майже вісім років перебувала на нелегальному становищі. Нарешті 22 березня 1870 р. Харківська недільна школа Х.Д. Алчевської була відкрита офіційно.

З першого дня свого відкриття вона широко відчинила свої двері для тих, хто вболівав за справу поширення знань серед народних мас.

«Одним з перших (восени 1870 р. і восени 1871 р.) недільну школу Х.Д. Алчевської відвідав визначний російський педагог-методист М.О. Корф. Загальний висновок М.О. Корфа був такий: «...Харківська недільна школа зробила великий крок уперед: із школи грамотності... перетворилась у повну елементарну школу, яку варто відвідати кожному, хто хоче бачити на ділі застосування кращих методів навчання з усіх предметів елементарного курсу» [3, с. 76].

Просвітницька діяльність харківських вчительок наприкінці 1880-х років придбала широку відомість та визнання в колах міжнародної педагогічної громадськості, котрій у великому ступені сприяла публікація брошури Я.В. Абрамова «Приватна жіноча недільна школа в Харкові і недільні школи взагалі», присвячена недільній школі Х.Д. Алчевської та витримала два перевидання на французькій мові.

Представлені самою Х.Д. Алчевською на всесвітню виставку у Парижі у 1889 році два вагомих томи книги «Что читать народу?» – плід багатолітньої праці харківських вчительок: перший з томів, вийшовши у 1884 р. зробив, за словами М.В. Шелгунова, «легкое землетрясение» в умах російської інтелігенції [4, с. 370].

Рекомендуючи читачам «з народу» літературу багатьох країн і народів світу, автори критико-бібліографічного покажчика прийшли до висновку, що «яскраві образи, створені великими талантами, близькі й зрозумілі не лише його народові, а й всьому людству, тому що містять у собі загальнолюдські муки, радощі і страждання» [3, с. 79].

Високо оцінена міжнародним журі виставки праця харків'янок здобула дві золоті та дві срібні медалі, авторам найбільш змістовних розділів, та почесний диплом – редактору-видавцю.

Завдяки випуску покажчика «Що читати народу?» з початку 80-х років школа Х.Д. Алчевської стає методичним центром розповсюдження досвіду освіти дорослих і поширення навчальних закладів такого типу. З усіх кінців Росії до Харківської школи посилювався потік відвідувачів і листів – запитів про порядок відкриття недільних шкіл та ведення навчання в них. Відвідувачі безпосередньо в школі знайомилися з формами і методами навчання та ведення справ у ній.

Щодо бажаючих, отримати роз'яснення, і різні відомості про ведення недільної школи, у школі був вироблений такий порядок: їм надсилалась так звана «порція» матеріалів. До неї входили: «Програми з усіх предметів навчання в недільній школі», розроблені і апробовані протягом двох десятиріч вчителями школи, видання яких було здійснено вперше у 1885 році; два томи «Що читати народів?», форми звітів та бібліотечних карток, журнал для запису учнів і пройденого матеріалу за групами тощо. Також у «порцію» входила вище зазначена брошура Я. Абрамова, додатком до якої були різноманітні довідкові матеріали, підготовлені вчителькою школи М.М. Салтиковою.

Таким чином з року в рік у школи Х.Д. Алчевської ставало все більше послідовників, втілюючих просвітницькі ідеї серед народу. Той хто відвідував школу, запалювався ентузіазмом та енергією її вчителів твердо переконуючись в неоціненній користі недільних шкіл.

Зі свого боку педагогічний колектив школи, з кожним днем удосконалюючи форми та методи навчання і загострюючи їх на практиці, відчував потребу у нових посібниках для навчання дорослих у школах. Відповіддю на ці потреби стає 3 випуски класної книги з читання – «Книга дорослих», які були створені вчителями Харківської школи разом з учителями інших недільних шкіл, науковцями і фахівцями з різних галузей знань у кінці XIX ст.

У 1899-1900 р. було здійснено перше видання «Книги дорослих». У подальшому цей посібник перевидавався майже щорічно протягом двох десятиріч. Про універсальність цього посібника свідчить те, що ним користувались не тільки учні недільних шкіл і недільно-вечірніх класів робітників, для яких він створювався, а й учні всіх типів ремісничих училищ, читачі учительських бібліотек початкових училищ, народних бібліотек та читалень.

З розширенням мережі недільних шкіл, виникає потреба знаходження засобів їх об'єднання та поширення набутого ними педагогічного досвіду. Проведена у 1889 р. всесвітня виставка в Парижі, дає поштовх «недільникам», для влаштування таких же виставок на території Росії.

За ініціативою та участю і безпосереднім керівництвом Х.Д. Алчевської їх було влаштовано п'ять: дві виставки було проведено в Москві (1895 і 1895 – 1896), дві у Харкові (1896 – 1897, 1901 – 1902) та одна у Нижньому Новгороді (1896). Влаштування виставок безумовно впли-

нуло на кількість відкриття недільних шкіл, якщо у 1889р. на території Росії було відкрито усього 10 таких шкіл, то наприклад у 1897р. їх відкрито 50 [3, с. 83].

Поширенню ефективних форм і методів навчання та пропаганді цього типу навчальних закладів служила також «Хроніка недільних шкіл», яка протягом десяти років була постійною рубрикою журналу «Русская школа» (1897 – 1907). «Хроніку» було створено за ініціативою Х.Д. Алчевської, яка й була редактором всіх матеріалів, в яких висвітлювались питання постановки і ведення справи освіти дорослих.

«Заснована Х.Д. Алчевською 1862 р. Харківська недільна школа існувала 57 років. Понад півстоліття ... ця школа, в якій здобули освіту понад 17 тис. жінок, відіграла провідну роль у розвитку недільних шкіл всієї Росії. З школою Х.Д. Алчевської пов'язана не лише історія російської недільної школи. Саме в ній розроблено досить чітку методику навчання дорослих, вироблено програми з усіх предметів навчання, створено перші навчальні посібники» [3, с. 89].

Недільна школа Х.Д. Алчевської являла собою за відгуками сучасників виключне явище у світовій практиці позашкільної освіти робітників, що підтверджено її участю ще в чотирьох міжнародних та п'ятьох загальноросійських виставках та обранням її керівниці віце-президентом міжнародної ліги народної освіти.

Історія громадських недільних шкіл – це в першу чергу історія боротьби прогресивної інтелігенції за право існування однієї з найефективніших форм позашкільної освіти народу. Кількість цих шкіл була невелика за зрозумілими причинами: їх відкриття та нормальне функціонування вимагало не тільки значних матеріальних витрат та фізичних зусиль, але повсякчасно зустрічалось з реакційною політикою царського уряду.

Відмінною рисою істинних ентузіастів народної освіти, які безкоштовно працювали у недільних школах, була чітко визначена ідейна основа, виявлена у спільності просвітницьких цілей та задач. Безцінними документами, які характеризують роль і значення недільних шкіл у житті робітників, у формуванні їх громадсько-політичної свідомості є свідоцтва колишніх учнів. У спогадах, листах до вчителів, поздоровленнях з ювілейними датами, звучить не тільки глибока шана і подяка, але й дається висока оцінка їх безкорисливої, самовідданої праці.

У зв'язку з цим особливу важливість являє собою лист на адресу Харківського товариства грамотності з нагоди його сорокарічного ювілею від колишнього робітника харківської електростанції та учня недільної школи І.Я. Скрипника. У листі надісланому із Полтави він пише: «Прошу Вас прийміть це поздоровлення і від мене. І від тієї частини багатотисячної армії осіб, котрим Товариство надало можливість побачити більше світла та вийти на більш чистий та розумний шлях. Я вісімнадцять років згадую, і

до труни буду пам'ятати ті щасливі хвилини, які я провів у стінах недільної школи..., а також у 1-ій бібліотеці – читальні. Я переніс багато страждань та важких днів, але ці хвилини мною не забувались, а вели до світла та пізнання правди» [2, с. 53].

Висновки. Таким чином виникнення громадських недільних шкіл на Україні, і загалом в Росії, сповістило про початок у країні процесу соціалізації знань. Цей процес поставив велику кількість задач, пов'язаних з розробкою методики освіти дорослих, підготовкою та виданням підручників, науково-популярної та художньої літератури за доступними для народу цінами, а також влаштуванням народних читань, безкоштовних бібліотек та інших форм культурно-освітньої роботи, котрі були необхідні для закріплення одержаних знань та подальшого підвищення освітнього та культурного рівня народу.

У стінах недільних шкіл інтелігенція не тільки дбала про народну освіту та виховувала громадян України, але й формувала світогляд, на засадах новітніх демократичних ідей, сприяла відродженню національного духу та всебічному розвитку українського народу.

Список літератури: 1. *ДАХО*, ф. 200, оп. 1 ед. хр. 161, л. 10 об. Записка датована 1895 г. 2. *ДАХО*, ф. 200, оп. 1 ед. хр. 335, л. 53. 3. *Мухін М.І.* Педагогічні погляди і освітня діяльність Х.Д. Алчевської / *М.І. Мухін*. – К., 1979. – 184 с. 4. *Шелгунов Н.В.* Избранные педагогические сочинения / *Н.В. Шелгунов*. – М., 1954. – 404 с.

Надійшла до редколегії 21.11.2012.

УДК 37.035.6

Культуротворча діяльність недільної школи Х.Д. Алчевської / Фрадкіна Н.В. // *Вісник НТУ «ХП»*. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – Харків: НТУ «ХП», 2013. – № 6(980). – С. 89-93. Бібліогр.: 4 назв.

Исследуется история возникновения и анализируются методы и формы работы Харьковской частной женской воскресной школы Х.Д. Алчевской. Раскрывается вклад учителей этой воскресной школы в опыт духовно-нравственного воспитания личности.

Ключевые слова: духовное воспитание, воскресная школа, просвещение, интеллигенция.

We study and analyze the history of the methods and forms of Kharkov private girls Sunday school HD Alchevsk. Reveals the contribution of the Sunday school teachers in the experience of spiritual and moral upbringing.

Key words: spiritual education, Sunday school, education, intelligence.